

Daniel Baker (Londyn, Wielka Brytania)

Nowe spojrzenie na cygański queer

Niniejszy tekst nawiązuje do wniosków z mojej pracy magisterskiej, w ramach studiów na kierunku Gender and Ethnic Studies na Uniwersytecie Greenwich w Londynie w 2002 r. zatytułowanej „The Queer Gypsy”. Praca ta podsumowuje zmiany, które zaszły w ramach intersekcyjnej podmiotowości Romów LGBTQI od czasu moich wstępnych badań i kończy się opisem genezy dzieła sztuki zainspirowanego oryginalnym badaniem. Celem pracy „The Queer Gypsy” było zbadanie, w jaki sposób Romowie, którzy ujawnili swoją orientację homoseksualną, godzili odmienne i/lub sprzeczne pozycje tożsamościowe w swoim środowisku rodzinnym i kulturowym w okresie, gdy prowadzone było niniejsze badanie. Przeprowadzono pogłębione wywiady, a uzyskane dane przeanalizowano w świetle współczesnej teorii tożsamości, aby odkryć wspólne narracje, które przekazują, co oznaczało dla niektórych bycie jednocześnie gejem i Romem. Badanie to było pierwszym formalnym badaniem intersekcyjności LGBTQI i tożsamości romskiej oraz wynikającego z tego wpływu na życie jednostek.

W związku z niewielką liczbą opublikowanych materiałów nawiązujących do tematyki badania w czasie, gdy było ono przeprowadzane, konieczne było zebranie danych pierwotnych za pośrednictwem czterech sześćdziesięciminutowych wywiadów bezpośrednich, podczas których zadawano pytania, aby uzyskać wgląd w trajektorię życia czterech homoseksualnych mężczyzn pochodzenia romskiego mieszkających w Wielkiej Brytanii. Nadałem im imiona Alex (lat 22), Ben (lat 29), Chris (lat 30) i Dean (lat 37). Każdy z tych mężczyzn odpowiedział na ogłoszenie umieszczone przeze mnie w bezpłatnych ogólnokrajowych publikacjach gejowskich. Będąc „Gejem Cyganem” stanu wolnego, umieściłem ogłoszenie o następującej treści: „Cygan homoseksualista chciałby poznać innych gejów Cyganów”. Podczas wywiadu każdy badany był pytany o ich wczesne doświadczenia życiowe, ujawnienie się jako osoba homoseksualna i reperkusje wynikające z tego faktu, o to, czy spotykają się z akceptacją ze strony innych oraz o strategię radzenia sobie z ich cygańską i homoseksualną tożsamością.

Pierwsze podejmowane przeze mnie próby publikacji badań z zakresu studiów romskich zaraz po ukończeniu studiów magisterskich nie przyniosły rezultatu. Wprowadzenie przeze mnie pewnych poprawek sugerowanych przez moich kolegów i koleżanki, którzy zapoznali się z treścią mojej pracy, nie przekonało jed-

nak recenzentów co do wagi i doniosłości treści w tej pracy zawartych, pomimo początkowych zapewnień, że są zainteresowani jej publikacją. Postanowiłem nie występować z kolejnymi prośbami, które miałyby dowieść jej znaczenia. Zamiast tego wykorzystałem wyniki swoich analiz jako punkt wyjścia do zbadania szerszych kwestii widzialności Romów w ramach moich badań doktoranckich dotyczących estetyki cygańskiej.

Ostatnie publikacje dotyczące alternatywnych orientacji seksualnych wśród Romów, jak na przykład *Džuvljärke – Roma Lesbian Existence* Very Kurtić¹, *Gypsy Boy*² wydanej pod pseudonimem Mikey Walsh, czy *Gypsy Feminism: Intersectional Politics, Alliances, Gender and Queer Activism*³ autorstwa Laury Corradi, sugerują, że praca o tej tematyce może obecnie nabrać większego znaczenia. Ten głód ekspansji dyskursywnej wypowiedzi z perspektywy romskiej odzwierciedla szerszy trend w dyskursie romskim w kierunku rozpowszechniania nowej wiedzy przez naszych własnych ekspertów i naukowców, a nie przez elity o długoletniej tradycji.

Pojęcia: Cygan, Rom, Wędrowiec, Romowie są w tekście stosowane zamiennie.

CYGAŃSKI QUEER – STRESZCZENIE

Tożsamości

Głównym celem współczesnej debaty socjologicznej na temat tożsamości było zakwestionowanie wcześniejszego esencjalistycznego rozumienia tego pojęcia. Wcześniejsze wersje zakładają, że istnieje unikatowy i stały rdzeń indywidualnej tożsamości, który jest praktycznie niezmienny przez całe życie. Nowsze teorie socjologiczne i psychoanalityczne kontrastują z tymi ideami, przedstawiając pojęcie tożsamości jako czegoś, co wciąż podlega procesowi budowy.

Identyfikacja nigdy nie jest całkowita ani ostateczna; jest nieustannie rekonstruowana i jako taka podlega niestabilnej logice iterowalności. Jest tym, co jest nieustannie formowane, konsolidowane, ograniczane, kwestionowane, a czasami zmuszane do ujawnienia⁴.

Butler sugeruje, że tożsamość nie jest ustalona, ale płynna, otwarta na ciągłe negocjacje i wpływy – że umiejscawiamy nasze poczucie siebie w odniesieniu do otaczających nas okoliczności. Jedną z kwestii poruszanych w niniejszej pracy

¹ Vera Kurtić, *Džuvljärke – Roma Lesbian Existence* (Niš: Ženski Prostor, 2014).

² Mikey Walsh, *Gypsy Boy* (Londyn: Hodder and Stoughton, 2009).

³ Laura Corradi, *Gypsy Feminism: Intersectional Politics, Alliances, Gender and Queer Activism* (Londyn: Routledge, 2017).

⁴ Judith Butler, *Bodies that Matter* (Londyn: Routledge, 1993), s. 105.

jest to, jak my, jako jednostki, rozwijamy różnorodne aspekty naszej tożsamości i jak następnie łączymy te elementy i radzimy sobie z nimi. Koncepcje tożsamości jako płynnej, zmiennej i podatnej na wpływy są badane w pracach Halla⁵ i Gilroya⁶, dla których podłoże stanowiły teksty Michela Foucaulta⁷, którego nacisk na różnorodność tożsamości stał się kluczowym aspektem w wielu opisach tego tematu, jakie powstały w ostatnim czasie.

Foucault sugeruje, że jako jednostki jesteśmy zdolni do posiadania wielu tożsamości i że jako tacy możemy oferować rozbieżne i sprzeczne wersje "ja", w zależności od tego, jak postrzegamy swoje miejsce w jakimś konkretnym dyskursie. Jego prace koncentrują się na rozwoju indywidualności we wszystkich jej nowoczesnych formach w sieci relacji władzy. Oprócz wskazania, że zwracają się do nas różne możliwe wersje nas samych jako jednostek, sugeruje on, że liczne tożsamości wyrażane przez nas w związku z różnymi praktykami społecznymi same są powiązane z większymi strukturami tożsamości – strukturami takimi jak klasa, pochodzenie etniczne, rasa, płeć i seksualność, z których wszystkie nieustannie wchodzą ze sobą w interakcje przez całe nasze życie. Warunkowy charakter tożsamości pozwala na to, aby zgodnie z naszą wolą ukrywać (bądź ujawniać) fundamentalne aspekty tożsamości. Schematy uchodzenia (ang. passing) i ujawniania (ang. coming out) są dobrze praktykowane w obu grupach badanych w tym artykule i zostały omówione bardziej szczegółowo poniżej.

Konstrukcja tożsamości seksualnych i etnicznych różni się w sposób zasadniczy. Identyfikacja seksualna (seksualność) opisuje zachowania i ich związki z zestawem pragnień, podczas gdy tożsamość etniczna jest określana w momencie urodzenia poprzez pochodzenie i lokalizację. Jedna pozornie z góry określona, a druga „nabyta”. Jak wspomniano wcześniej, wszystkie aspekty naszej tożsamości są otwarte na zmiany i ponowne odkrycie, ale pewne elementy, takie jak kolor skóry czy miejsce urodzenia, są stałe. Chociaż formacje tożsamości etnicznych i seksualnych różnią się zasadniczo, istnieją podobieństwa w konstrukcji tożsamości gejowskiej i cygańskiej. Obie są oparte na opresyjnej definicji zewnętrznej, a obie grupy mają zwiększoną łatwość manipulowania tożsamością ze względu na relatywny brak wyróżniających fizycznych znaczników.

Uchodzenie (ang. passing)

Pojęcie „passing” (uchodzenie) jest używane w kontekście tych badań do opisanego sposobu, w jaki osoba może zdecydować się na ukrycie aspektów swojej toż-

⁵ Stuart Hall, *Introduction: Who needs 'Identity'?*, [w:] *Questions of Cultural Identity*, red. Stuart Hall i Paul du Gay (Londyn: Routledge, 1996).

⁶ Paul Gilroy, *Diaspora and the detours of identity*, [w:] *Identity and Difference*, red. Kathryn Woodward (Londyn: Sage, 1997).

⁷ Michel Foucault, *The History of Sexuality, tom 1: An Introduction* (Londyn: Allen Lane, 1979).

samości, aby uchodzić za członka innej grupy. „Pytanie o to, co można, a czego nie można mówić, co można, a czego nie można publicznie ujawniać, jest podnoszone w całym tekście i wiąże się z szerszą kwestią niebezpieczeństwa ujawniania publicznie zarówno koloru, jak i pożądania”.

Butler⁸ opisuje tu powieść „Passing” z 1929 roku autorstwa czarnoskórej pisarki Nelli Larson, w której autorka zajmuje się procesami i implikacjami czarnoskórej kobiety uchodzącej za białą. Mechanizm ten wymaga wystarczającej dwuznaczności wyglądu lub zachowania. Ian Hancock pisze: „Znam bardzo niewiele Romów, których w dzieciństwie nie ostrzegano, aby poza społecznością nie ujawniali swojego pochodzenia etnicznego”⁹. Zarówno osoby homoseksualne, jak i Cyganie byli w przeszłości dobrze przygotowani do stosowania strategicznego „uchodzenia” w ramach samoobrony lub swobody przejścia, które determinowały, kiedy i gdzie uchodzić za osobę heteroseksualną lub nie-Cygana. Tutaj etniczność i orientacja seksualna odzwierciedlają się nawzajem w cyklach ukrywania i ujawniania. Podobne zbieżności są badane w odniesieniu do społeczności gejów-Żydów w książce *Twice Blessed; on being Lesbian or Gay and Jewish*:

podobnie jak Żydzi, którzy się asymilują, uczymy się „uchodzić” za heteroseksualnych przybierając rolę, pomijając płęć kochanka w rozmowie lub powstrzymując się od publicznego okazywania uczuć. Uchodzenie szkodzi nie tylko nam samym, ale także społecznościom, w których żyjemy, które nie czerpią korzyści z naszego autentycznego zaangażowania¹⁰.

Chociaż uchodzenie może „ranić” wszystkich zaangażowanych, nie można lekceważyć jego roli. Nie oznacza to, że uchodzenie jest łatwą opcją. Z jednej strony może zapewnić bezpieczeństwo przed atakiem, ale niesie ze sobą także ciągły niepokój „bycia widzianym”.

TOŻSAMOŚĆ DIASPORY

[Diaspora] wprowadza możliwość historycznego rozdźwięku między miejscem zamieszkania a miejscem przynależności. Diaspora domaga się uznania dla interkulturowości¹¹.

⁸ Butler, *Bodies that Matter*, s. 268.

⁹ Ian Hancock, *The Struggle for the Control of Identity*, [w:] *Roma Participation Program Reporter* 1(1):11–20 (1998): 3.

¹⁰ Christie Balka i Andy Rose, *Twice Blessed: on being Lesbian or Gay and Jewish*, (Boston: Beacon Press, 1989), s. 4.

¹¹ Paul Gilroy, *Between camps: race and culture in postmodernity. An inaugural lecture*, „Economy and Society”, t. 28, nr 2 (1999), s. 190.

Międzykulturowe terminy Cygan i Queer są używane do opisanie globalnie powiązanych zbiorowości tożsamości, a nie ustalonych pozycji tożsamości. Ta „nie-ustaloność” odnosi się nie tylko do zakresu możliwości w ramach każdej pozycji tożsamości, ale także do stałości wartości wspólnotowych i kulturowych, niezależnych od terytorium geograficznego. Obie są w istocie kolektywami bezpaństwowymi, z których jeden powstał poprzez sieć „więzów krwi”, a drugi poprzez sieć identyfikacji i uznania.

Tożsamości zbiorowe są generalnie tworzone poprzez uznanie wspólności – wspólnego pochodzenia, wspólnych celów lub cech. Nie lekceważąc wagi tego procesu lustrzanego odbicia, Stuart Hall podkreśla nadrzędny wpływ różnicy w naszych konstrukcjach tożsamości. Sugeruje, że tożsamości są „bardziej wytworem oznakowania odmienności i wykluczenia, niż oznaką identycznej, naturalnie konstytuowanej jedności”¹². Innymi słowy, podobieństwa są ważne – ale tożsamości są również definiowane i konstruowane poprzez kontrast. Ten pogląd znajduje odzwierciedlenie w pracy Paula Gilroya, w której analizuje on konstrukcję tożsamości diaspory w odniesieniu do społeczeństw w krajach przyjmujących. Sugeruje, że koncepcje tożsamości zbiorowej generalnie propaguje się i postrzega jako naturalne (lub mityczne), ukrywając fakt, że były kiedyś konstruowane społecznie. Gilroy używa pojęcia diaspory do badania ponadnarodowego mechanizmu formowania się tożsamości, kwestionując znaczenie tożsamości jako ustalonej i niezmiennej. Tam, gdzie diaspora kwestionuje ideę tożsamości jako istotnej i absolutnej, narusza również podstawowe prawo terytorium do określania tożsamości: „[diaspora] w określony sposób daje przestrzeń, w której toczą się dynamiczne procesy formowania się tożsamości, akcentując fakt, że ludzie mają moc tworzenia samych siebie i swoich odrębnych kultur tam, gdzie nie można się do tego otwarcie przyznać”¹³.

Praca Gilroya koncentruje się na rasie i krzyżowaniu się kultur, ale oczywiście jest to, że tezy wyrażone powyżej mają również zastosowanie poza sferą etniczności – wszak działania związane z radzeniem sobie z tożsamością kulturową w obliczu dyskryminacji dotyczą wielu grup. W swoim artykule *Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity*¹⁴ Anthias podważa wyraźny brak kwestii płci w dyskusjach na temat tożsamości diaspory. Równie nieobecne w debacie są kwestie związane z orientacją seksualną i zwiększonymi możliwościami hybrydyzacji. Obawy dotyczące przynależności i przesiedlenia nie dotyczą wyłącznie grup rasowych i etnicznych, ale można je przenosić na inne zbiorowości. Orientacja seksualna często powoduje przymusową migrację z rodziny i społeczności. Przekraczanie granic i osiedlanie nie muszą mieć charakteru geograficznego, aby budo-

¹² Hall, *Introduction: Who needs 'Identity'?*, s. 4.

¹³ Gilroy, *Diaspora and the detours of identity*, s. 341.

¹⁴ Floya Anthias, *Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity*, „Sociology”, t. 32, nr 3.

wać tożsamość diaspory. Podobną wrażliwość może wywoływać przemierzanie terytoriów kulturowych i emocjonalnych. Widać to wyraźnie w doświadczeniach homoseksualnych Romów i ich radzenia sobie z dylematami dotyczącymi seksualności, pochodzenia etnicznego i przynależności w świetle wielu uprzedzeń.

ANALIZA I WNIOSKI

Podczas wywiadów z uczestnikami mojego badania zadawałem pytania w taki sposób, aby uzyskać wgląd w dostosowania i adaptacje, które wprowadzali w stosunku do swoich rodzin i społeczności. Wszyscy, z którymi przeprowadziłem wywiady, byli mężczyznami „ujawnionymi”, dlatego należy wyjaśnić, że ta próbna grupa nie może w pełni odzwierciedlać postaw i doświadczeń homoseksualnych Cyganów w ogóle. Należy również zauważyć, że charakter badań sugeruje, że ci, którzy doświadczyli trudności w życiu, mogą być bardziej skłonni do rozmowy z naukowcami niż ci, którzy takich doświadczeń nie mają. Jest zatem możliwe, że doświadczenia życiowe niektórych osób, z którymi rozmawiałem podczas moich badań, mogły wywołać większą chęć opowiedzenia swoich historii. Nie oznacza to jednak, że jakiegokolwiek zeznanie jest bardziej lub mniej ważne od pozostałych.

ODERWANIE

Informacje uzyskane z wywiadów pokazały, że wszyscy czterej mężczyźni doświadczyli emocjonalnego i fizycznego oderwania od swoich rodzin i społeczności. Wydaje się, że to oderwanie wzrosło po ujawnieniu się, co sugeruje ogólną niechęć do pozostawania przywiązanych do społeczności, która nie chce ich w pełni przyjąć. Choć wszyscy wydają się w gruncie rzeczy dumni ze swoich cygańskich korzeni, wszyscy dają jasno do zrozumienia, że ich oderwanie wynikało głównie z trudności w połączeniu ich homoseksualizmu z byciem Cyganem. Sugeruje to, że aby żyć jawnie jako osoby homoseksualne, mężczyźni ci musieli się liczyć nawet z koniecznością wyrzeczenia się swojej cygańskiej tożsamości oraz integracji ze społecznością cygańską; czyli poniesienia ofiary, która niesie ze sobą konsekwencje zarówno dla jednostki, jak i dla rodzin oraz społeczności osób zainteresowanych.

Alternatywą dla tego mechanizmu byłoby „uchodzenie” za nie-gejów w społeczności cygańskiej, co, według informacji z wywiadów, jest sposobem znacznie częstszym niż bycie „ujawnionym”. Jednakże to rozwiązanie jest nie mniej problematyczne, jak sugerują Balka i Rose; „Uchodzenie szkodzi nie tylko nam samym, ale także społecznościom, w których żyjemy, gdyż nie czerpią one ko-

rzyści z naszego autentycznego zaangażowania”¹⁵. Dane uzyskane podczas wywiadów sugerują jednak, że *nie*-uchodzenie również pozbawia wszystkie strony „autentycznego zaangażowania”. Jeśli zarówno „ujawnianie się”, jak i „pozostawanie w ukryciu” powoduje zaburzenia w funkcjonowaniu jednostek w społecznościach cygańskich, wydaje się, że musi nastąpić fundamentalna zmiana w podejściu do homoseksualizmu w społecznościach cygańskich.

NIEWIDZIALNOŚĆ

Wszyscy czterej mężczyźni stwierdzili, że mieli bardzo mały kontakt z innymi homoseksualnymi Cyganami. Mógł się do tego przyczynić brak wzorców różnorodnych orientacji seksualnych w ich społecznościach; nie spodziewając się tego zobaczyć, nie widzieli innych takich jak oni sami. Sugeruje to, że brak odzwierciedlenia siebie w grupie doprowadził do rozbitego poczucia własnego ja – niedoboru wewnętrznego słownictwa, za pomocą którego można zbudować własne ja, które pozwala zobaczyć siebie odzwierciedlonego w innych. Podobne rozbicie jest widoczne w sposobie, w jaki Cyganie są przedstawiani i postrzegani przez szersze społeczeństwo. Van de Port pisze o roli Cygana w popularnych wyobrażeniach serbskich: „postać Cygana stanowiła skarbnicę wszelkiego rodzaju innych kształtów i przebrań”¹⁶. Oprócz nawiązania do historycznych skojarzeń Cyganów z kamuflażem i manipulowaniem tożsamością, słowa Van de Port podkreślają niejednoznaczność w sposobie postrzegania Cyganów. Sugeruję, że społeczności cygańskie z czasem zinternalizowały tę niejasność, doprowadzając do wyraźnych zaburzeń między tożsamością a postrzeganiem siebie, co utrudnia Cyganom pełne widzenie siebie w świecie i tym samym zajmowanie w nim miejsca. To poczucie dyslokacji potęguje niezdolność Cyganów-gejów do jasnego postrzegania siebie, zarówno jako Cyganów w nie-cygańskim świecie, jak i jako gejów w cygańskim świecie. Rezultatem jest tożsamość podwójnie niejasna, praktycznie niewidoczna dla wszystkich, w tym – dla samego siebie. Każdy z nas posiada wiele tożsamości i korzysta z zewnętrznych punktów odniesienia, aby porównywać, kontrastować i odzwierciedlać poszczególne aspekty siebie. Niewidzialność Cyganów w szerszym społeczeństwie wraz z niewidzialnością gejów w cygańskim świecie oznacza, że dla homoseksualnych Cyganów brakuje kluczowych punktów odniesienia. Ta nieobecność utrwała niewidzialność gejów Cyganów dla nich samych i dla innych.

¹⁵ Balka i Rose, *Twice Blessed: on being Lesbian or Gay and Jewish*, s. 4.

¹⁶ Mattijs Van de Port, *Gypsies, Wars & Other Instances of the Wild*, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998), s. 205.

PIĘTNO

Wyniki badania pokazywały, że ankietowani doświadczyli korelacji między sposobem, w jaki nie-Romowie postrzegają Cyganów, a tym, w jaki sposób Cyganie postrzegają homoseksualistów. Takie postrzeganie można podsumować jako nieczyste, problematyczne, groźne i niepożądane. Te równoległe poglądy mają historyczny rezonans we wzorcach dyskryminacji doświadczanej przez homoseksualistów i Cyganów, poczynając od wspólnych skojarzeń z czarami w średniowieczu, a kończąc na prawodawstwie karnym od XVI wieku. Postrzeganie zmieniło się do pewnego stopnia w XIX wieku wraz ze wzrostem prób zrozumienia i kategoryzowania tych dwóch grup z bardziej naukowego punktu widzenia, czego skutkiem była medykalizacja i klasyfikacja dewiacji seksualnych przez Havelocka Ellisa oraz rozwój antropologicznych badań Cyganów wraz z ukształtowaniem się cyganologii, jako dyscypliny naukowej. Egzotyzyacja homoseksualistów i Cyganów przetrwała, zarówno wyobrażenie sodomity jak i Cygana kojarzone jest z prymitywnymi aspektami ludzkiej psychiki.

Przedstawione powyżej postawy sugerują, że homoseksualni Cyganie doświadczają podobnych uprzedzeń niezależnie od środowiska, w jakim się znajdują. To podwojenie negatywnego sposobu postrzegania o podłożu historycznym nieuchronnie potęguje zewnętrzną wrażliwość homoseksualnych Romów. Ilustruje również performatywną funkcję nazywania lub klasyfikacji, uznając tych, którzy nie należą do grupy outsiderów (w tym przypadku gejów i/lub Cyganów), za nie-dewiacyjnych i czystych¹⁷. Homoseksualni Cyganie spotykają się z uprzedzeniami na obu frontach z powodu różnych aspektów swojej tożsamości – ten nacisk nietolerancji nadal niweczy szanse na widzialność.

UCHODZENIE (ANG. PASSING)

Dla osób badanych widzialność mogła być również kwestią wyboru – to środowisko i okoliczności decydowały o tym, kiedy i gdzie respondenci ujawnili swoje pochodzenie etniczne, wskazując na dobrze wyćwiczoną umiejętność stosowania metody niejednoznaczności. Mechanizm ten był wykorzystywany w całej historii Romów i jest on dobrze udokumentowany w literaturze na temat tożsamości Romów¹⁸. Wydaje się, że ta sama umiejętność jest wykorzystywana w odniesieniu do tożsamości seksualnej rozmówców, co sugeruje, że doświadczenie radzenia sobie z cygańską tożsamością we wczesnym okresie życia wpłynęło na ostateczne radzenie sobie z tożsamością homoseksualną. Każdy z nich stwierdził, że zazwyczaj nie ujawnia swojej przynależności etnicznej, aby uniknąć zaszufład-

¹⁷ Butler, *Bodies that Matter*; McIntosh, *The homosexual role*, „Social Problems”, t. 16 (1968).

¹⁸ Angus Fraser, *The Gypsies*, (Oxford: Blackwell, 1992).

kowania i/lub konieczności edukowania innych, ale także w celu samoobrony. Ten drugi aspekt przywołuje wspomnienia Hancocka dotyczące ostrzeżeń kierowanych do romskich dzieci, aby ukrywały swoje pochodzenie etniczne, oraz raporty Balki i Rose o homoseksualnych Żydach, którzy uchodzili za heteroseksualnych. Uchodzenie za członka uprzywilejowanej grupy pozwalało uniknąć bycia postrzeganym jako osoba gorsza¹⁹.

Niejednoznaczność związana z uchodzeniem etnicznym znajduje odzwierciedlenie w niejednoznaczności dotyczącej orientacji seksualnej. Schematy radzenia sobie, stosowane w przypadku reprezentowania tożsamości seksualnej i etnicznej łączą się, ułatwiając w ten sposób homoseksualnym Romom pozostanie niewidzialnymi w wielu sytuacjach. Mechanizmy te przyczyniają się do swobodno-płynnego podejścia do tożsamości – umiejętność ta pozwala na dowolną adaptację zgodnie z wolą osoby zaangażowanej, ale ma również negatywny wpływ na konstruktywne budowanie społeczności w tej podwójnie wyalienowanej grupie.

WNIOSKI

Kluczową kwestią w całej mojej analizie był brak widzialności. Dla osób uczestniczących w badaniu istnieje podwójna niewidzialność: niewidzialność Cyganów w społeczeństwie i niewidzialność osób homoseksualnych w cygańskim świecie. Radzenie sobie z „cygańskością” w świetle uprzedzeń i nieporozumień ze strony szerszego społeczeństwa wydaje się wpływać na umiejętność radzenia sobie z byciem osobą homoseksualną w społeczności cygańskiej. Można wyciągnąć wnioski, że sposoby doświadczania własnej tożsamości cygańskiej w odniesieniu do społeczeństwa nie-cygańskiego od najmłodszych lat życia dostarczają modelu adaptacji, który można bezpośrednio przenieść na tożsamość homoseksualną w środowiskach innych niż gejowskie. Sugeruje to bezpośredni związek między tym, jak osoby homoseksualne pozycjonują się w społecznościach romskich, a tym, jak społeczność romska pozycjonuje się w stosunku do innych grup w społeczeństwie, to znaczy nie jest naprawdę widziana, ale postrzegana przez pryzmat szeregu archetypów, które służą zaciemnieniu autentycznego obrazu i związku. Wydaje się, że homoseksualnym Cyganom trudno było uniknąć tego wyuczonego zachowania (tj. „bycia niewidzianym”) – zjawisko to uwidacznia się w ich niezdolności do wzajemnego rozpoznawania się. Jak sugerują dane, widzenie Cyganów w przestrzeni gejowskiej jest dla naszych rozmówców równie obce, jak dostrzeżenie gejów w przestrzeni cygańskiej. Pierwsze zjawisko uniemożliwia konstruktywne powiązania między homoseksualnymi Cyganami, drugie

¹⁹ Sara Ahmed, *She'll Wake Up One of These Days and Find She's Turned into a Nigger: Passing Through Hybridity*, [w:] *Performativity and Belonging* pod redakcją Vicky Bell (Londyn: Sage Publication, 1999).

prowadzi do oderwania się od rodziny i środowiska domowego – obydwą skutkują rozbijaniem wspólnot.

Wszystkie badane osoby odczuwały fizyczne i emocjonalne oderwanie od społeczności cygańskiej. Te migracje ciała i umysłu mają zarówno osobisty, jak i społeczny wpływ na osoby zaangażowane. Termin diaspora sugeruje identyfikację w ramach „sieci relacji, charakterystycznie tworzonych przez wymuszony ruch polegający na rozpraszaniu, które dokonuje się wbrew woli samych zainteresowanych”²⁰. Wydaje się zatem, że homoseksualni Cyganie, którzy ujawnili swoją orientację seksualną, są zmuszeni do pogłębiania narracji diasporę poprzez dalsze przekraczanie geograficznych, kulturowych i behawioralnych granic w dążeniu do akceptacji.

Wszyscy czterej mężczyźni odnieśli się do izolacji od innych gejów. Wydaje się, że spotkanie innego homoseksualnego Cygana (w trakcie wywiadu) stanowiło rzadką, ale mile widzianą okazję do spędzenia czasu z kimś, z kim mogliby się identyfikować, a co ważniejsze, z kimś, kto identyfikuje się z nimi. Sugeruje to potrzebę przynależności i akceptacji, które obecnie wydają się nieobecne w życiu homoseksualnych Cyganów, jako że ich los zależy od tego, jak otwarcie wyrażają swoją orientację seksualną. Kilku respondentów z mojego ogłoszenia nie chciało brać udziału w wywiadzie, ponieważ nie ujawnili orientacji seksualnej w swoich rodzinach i społecznościach. Byli jednak skłonni do tego, aby porozmawiać krótko przez telefon o swoim zaangażowaniu i związkach z innymi homoseksualnymi Cyganami. Mówili o sieciach przyjaciół Cyganów-gejów, których tożsamość seksualna jest ukrywana. Dzwoniący ujawnili alternatywę dla poczucia oderwania, jakiego doświadczyło czterech nagranych uczestników wywiadu, aczkolwiek za cenę otwartej wymiany. Zarówno ich relacje, jak i informacje uzyskane od czterech osób, z którymi przeprowadzono wywiady, sugerują, że aby zachować pełną integrację ze społecznościami cygańskimi, nie należy otwarcie wyrażać swojej tożsamości seksualnej i odwrotnie – otwarte odkrywanie tożsamości homoseksualnej w znacznym stopniu zagraża integracji ze społecznością cygańską.

W przedstawionej powyżej sytuacji nie ma zwycięzców. Lepsze zrozumienie i akceptacja alternatywnych orientacji seksualnych w społecznościach cygańskich mogłoby przynieść korzyści wszystkim. Migracja gejów z własnego środowiska rodzinnego nie jest dla społeczności cygańskich zjawiskiem wyjątkowym. W obliczu wrogości we własnej społeczności, osoby homoseksualne dowolnego pochodzenia będą nieuchronnie szukać miejsca akceptacji i zrozumienia, w którym mogliby żyć. Wpływ takich migracji jest jednak być może bardziej znaczący w przypadku społeczności cygańskich ze względu na stopień istniejącej wcześniej marginalizacji i niezrozumienia, które otaczają te grupy.

Wydaje się oczywiste, że potrzebne jest większe zrozumienie i akceptacja homoseksualnych Cyganów przez ich własne społeczności cygańskie. W odniesie-

²⁰ Gilroy, *Diaspora and the detours of identity*, s. 318.

niu do międzykulturowych wzorców hybrydyzacji w społecznościach diaspory, Gilroy sugeruje; „Mieszanka wzajemna nie musi wcale oznaczać wyłącznie straty i zdrady, tak jak to nam kiedyś wmawiano”.²¹ Chociaż słowa te koncentrują się na etno-geografii, mają znaczenie dla „mieszanki” orientacji seksualnej i etniczności. „Strata i zdrada”, do której odnosi się Gilroy, odbija się echem w słowach osób, z którymi rozmawiałem podczas moich badań – ale to „coś więcej” nie zostało jeszcze zreifikowane. Chociaż wciąż daleko jeszcze do tego, aby dzięki wykorzystaniu modeli afirmacyjnych udało się zmniejszyć przepaść pomiędzy byciem osobą seksualną i Cyganem, to jednak istnieje większe prawdopodobieństwo, że uda się przynajmniej doprowadzić do większej widzialności homoseksualnych Cyganów. Sytuacja ta może przynieść wszystkim jedynie korzyści, zarówno w aspekcie osobistym, jak i politycznym.

OD CZASÓW „THE QUEER GYPSY” DO TERAZ

Od zakończenia moich badań nad doświadczeniami homoseksualnych Romów, które opisałem powyżej i które przeprowadziłem prawie dwadzieścia lat temu, zaszło wiele zmian w odniesieniu do tematu praw osób LGBTQI i Romów. Skrót LGBTQI jest obecnie powszechnie akceptowany jako globalne hasło nawiązujące do nazw różnych orientacji seksualnych. Romowie to ogólny termin używany do opisania różnorodnych społeczności tworzących populację Cyganów, Romów i Wędrowców na całym świecie.

Wraz ze standaryzacją kategoryzacji w ciągu ostatnich pięciu lat pojawiły się ważne zmiany w dziedzinie aktywizmu Romów LGBTQI. W 2015 r. odbyła się w Pradze pierwsza w historii Międzynarodowa Konferencja LGBTQI Romów. To historyczne wydarzenie podkreśliło wiele wyzwań stojących przed Romami LGBTQI w Europie i poza nią. Program obejmował prezentacje i dyskusje na temat międzynarodowych praw i standardów związanych z dyskryminacją oraz na temat wpływu ustawodawstwa krajowego na życie Romów LGBTQI. Celem było nie tylko budowanie świadomości problemów LGBTQI w społecznościach romskich, ale także uznanie Romów w międzynarodowych organizacjach LGBTQI. Wymiana informacji między delegatami podczas tej pierwszej konferencji zaowocowała opracowaniem Deklaracji Praskiej dot. Romów LGBTQI. Dokument ten został opracowany przez 28 przedstawicieli stowarzyszeń zawodowych Romów LGBTQI, społeczeństwa obywatelskiego i środowisk akademickich z 12 krajów (Czechy, Kanada/Francja/Stany Zjednoczone, Niemcy, Węgry, Polska, Rumunia, Serbia, Słowacja, Hiszpania i Wielka Brytania). Celem dokumentu było podjęcie kwestii wpływu dyskryminacji na codzienne życie Romów LGBTQI oraz doprowadzenie do pozytywnych zmian. Druga międzynarodowa konferencja

²¹ Gilroy, *Between camps: race and culture in postmodernity. An inaugural lecture*, s. 195.

LGBTQI Romów odbyła się w Pradze w 2016 roku i wzięli w niej udział romscy aktywiści LGBTQI z całej Europy (Niemcy, Hiszpania, Francja, Rumunia, Serbia, Bułgaria, Austria, Węgry, Słowacja i Walia). Myślą przewodnią drugiej konferencji było zagadnienie: „Jak instytucje europejskie mogą rozwiązywać problemy, z którymi borykają się Romowie LGBTQI”.

W 2017 r. odbyła się w Strasburgu międzynarodowa konferencja zatytułowana „Będąc Romem i LGBTQI: na skrzyżowaniu dyskryminacji”, zorganizowana przez Zespół ds. Orientacji Seksualnej i Tożsamości Płciowej (SOGI) wraz z Zespołem Wsparcia Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego (SRSG) ds. Romów i Dyrektoriat ds. Młodzieży Rady Europy we współpracy z ARA ART i miastem Strasburg. W tym samym roku odbyło się również SPOTKANIE ROMÓW LGBTQI BUDAPESZT. Wydarzenie to zostało zorganizowane i sfinansowane przez Radę Europy. Przedstawiciele kilku krajów europejskich, w tym Wielkiej Brytanii, wzięli udział w szkoleniach mających na celu mobilizację społeczności i dalsze tworzenie sieci.

Wiele Romów LGBTQI nadal pozostaje niewidzialnych i ukrywa swoją orientację seksualną lub tożsamość płciową. Sam ruch LGBTQI nie zawsze okazuje się włączający i dostatecznie reagujący na potrzeby osób LGBTQI należących do mniejszości etnicznych. Piętno, z jakimi się spotykają, ma szkodliwy wpływ na ich szanse życiowe. Zderzenie kulturowe między orientacją seksualną i tożsamością płciową z jednej strony a tradycjami romskimi i oczekiwaniami społecznymi z drugiej, stawia Romów LGBTQI na skrzyżowaniu dyskryminacji.

W listopadzie 2017 roku ILGA-Europe, organizacja promująca równość lesbijek, gejów, osób biseksualnych, transpłciowych i interseksualnych, a zarazem największe forum poświęcone prawom osób LGBTQI w Europie, zorganizowała doroczną konferencję w Warszawie. Organizacje europejskie zebrały się, aby omówić problemy, z jakimi borykają się Cyganie LGBTQI, Romowie i Wędrowcy oraz przedyskutować problem „podwójnej dyskryminacji”, z którą mają do czynienia. Doroczna konferencja, zorganizowana w Brukseli w Belgii w 2018 roku, zgromadziła 600 aktywistów ILGA-Europe z 54 krajów Europy i Azji Środkowej. W programie skupiono się na osobistych doświadczeniach i tożsamościach Romów LGBTQI, zarówno w Europie, jak i poza nią, podkreślając potrzebę dążenia do coraz większej inkluzywności romskich społeczności LGBTQI.

W 2019 roku Kompania Kultury i Sztuki Romskiej (ang. Romani Cultural and Arts Company) zorganizowała w Wielkiej Brytanii pierwszą międzynarodową konferencję dla Cyganów, Romów i Wędrowców LGBTQI. Wydarzenie to miało miejsce w Senedd, walijskim parlamencie w Cardiff w Walii. Konferencja koncentrowała się na interseksjonalności doświadczeń Cyganów, Romów i Wędrowców LGBTQI w celu promowania widzialności i świadomości przy jednoczesnym zwalczaniu antygypsyizmu/antycyganizmu i homofobii. Przesłaniem było to, że uznanie przestrzeni zajmowanych przez te pozycje tożsamości i tego, w jaki sposób nakładają się na siebie, może prowadzić do nowych synergii, które promie-

niują poza obszar interseksjonalności, pomagając budować bardziej spójne i tolerancyjne społeczeństwo.

Chociaż poczyniono znaczne postępy, poziom niezrozumienia i uprzedzeń otaczających Cyganów, Romów i Wędrowców nadal ma negatywny wpływ na doświadczenia życiowe i średnią długość życia członków tych zmarginalizowanych społeczności. Świadczenia członków społeczności Cyganów, Romów i Wędrowców, którzy zmagają się ze sterowaniem swoimi tożsamościami etnicznymi, seksualnymi i płciowymi w różnych kontekstach, pokazują, że obecne doświadczenie interseksjonalności i radzenia sobie z tożsamością wspólnoty mniejszościowej w ramach tożsamości kolejnej wspólnoty mniejszościowej, u wielu osób potęguje i tak już znaczące uczucie izolacji i odłączenia.

W promowaniu jedności i dobrostanu, które są prawem wszystkich członków wspomnianej społeczności pomoc może jeszcze szersza widoczność różnorodności etnicznej w organizacjach LGBTQI, zwłaszcza w grupach romskich, w połączeniu z promowaniem szerszej akceptacji różnych orientacji i tożsamości seksualnych wśród samych grup romskich. Jak wskazano powyżej, rodzaj wsparcia potrzebnego do zmiany zaczyna się pojawiać wraz z powstaniem międzynarodowych sieci Romów LGBTQI, ale droga jest wciąż długa, o czym świadczą trwające, a w niektórych regionach nawet narastające protesty przeciwko równości Romów i środowisk LGBTQI. Aby skonkretyzować wszelkie postępy, które zaczynają się pojawiać, należy zająć się podstawowymi kwestiami antycyganizmu i homofobii w państwach narodowych, biorąc pod uwagę ich gotowość do posuwania się naprzód z postępową polityką rządu i ustawodawstwem.

FLAGA CYGAŃSKA QUEER: ODMIENIONE PAŃSTWA: LGBTQ-R

Pisząc „The Queer Gypsy” w 2002 roku stworzyłem w wyobraźni obraz, który stanowił wizualizację celu moich badań, obejmujący zbadanie i pogodzenie dwóch zjawisk, które leżały u podstaw mojego własnego doświadczenia życiowego; doświadczenia geja i doświadczenia Roma. Wizerunek, który powstał w mojej głowie, przedstawiał czerwone koło z romskiej flagi osadzone na tle tęczęj flagi, tworząc w ten hybrydowy obraz, który dla mnie symbolizował zjednoczenie dwóch pozornie różnych pozycji tożsamości. Połączenie podmiotowości Cyganów, Romów i Wędrowców z byciem queer podczas mojego procesu badawczego było dla mnie doświadczeniem z jednej strony uzdrawiającym, ale i traumatycznym. Określenie własnych uczuć w stosunku do osób, z którymi rozmawiałem w ramach projektu, okazało się procesem z jednej strony zniechęcającym, ale jednocześnie oczyszczającym.

Jako dla osoby, która od najmłodszych lat szkolona była, by zostać artystką wizualnym, moim domyślnym sposobem dociekania jest podejście do rzeczy z perspektywy obrazu. Nie jest więc zaskoczeniem, że powinienem szukać wizual-

nego ucieleśnienia pytań dotyczących interseksyjności, na które natrafiłem w ramach moich badań – symbolu podmiotowości Romów LGBTQI. Celem było stworzenie jednoczącego obrazu, który mógłby zwięźle przekazać złożone idee, będące przedmiotem moich badań. Z drugiej strony, presja dotrzymania terminu oddania pracy i umiejętności techniczne wymagane do stworzenia przekonującego obrazu, który w sposób płynny stanowiłby emanację moich intencji, sprawiły, że zabrakło czasu na stworzenie fizycznego dzieła w postaci flagi cygańskiej queer, która powstawała w mojej wyobraźni. Jej stworzenie stało się kolejną ideą, którą należało wcielić w życie w ramach dalszego rozwoju. Do powstania flagi-hybrydy, która chodziła mi wtedy po głowie, doszło dopiero kilka lat później.

W 2014 roku Isaac Blake, dyrektor Kompanii Kultury i Sztuki Romskiej (Romani Cultural and Arts Company), zaprosił mnie do stworzenia wystawy nowych prac w ramach programu *Cygański twórca* (Gypsy Maker), finansowanego przez Radę ds. Sztuki (Arts Council) Walii. Podczas realizacji tego zlecenia zaczął przybierać rzeczywistą formę zacytny ideał zasiany w trakcie studiów magisterskich. W ramach wystawy „MakeShifting: Structures of Mobility”²² wyprodukowałem serię hybrydowych flag zatytułowanych „Odmienione państwa” („Altered States”). Seria składała się z wielu nowych projektów flag, które łączyły czerwone koło z romskiej flagi z istniejącymi flagami Unii Europejskiej, Wielkiej Brytanii i Walii. Te nowe flagi pełniły jednocześnie funkcję ikon integracji i symboli oporu. Harmonijne projekty opisywały optymistyczny scenariusz koegzystencji, ale jednocześnie wskazywały na istnienie społeczności romskich w tych narodach od wielu setek lat. Oprócz flag w dużym formacie, przeznaczonych do ekspozycji i użytku, wyprodukowano również małe pocztówki z tymi samymi projektami, przeznaczone do szerszej dystrybucji.

Projekt wystawy MakeShifting skupiał się na tematach mobilności fizycznej, społecznej, ekonomicznej i estetycznej oraz strukturach, które wzmacniają i / lub hamują ruch. Jako znaki zarówno mobilności, jak i trwałości wykorzystano przedmioty takie jak drabiny, koła, liny i flagi. Powstałe w ten sposób dzieła sztuki zawierały sprzeczne cechy, takie jak przyciąganie i odwracanie uwagi, ukazywanie i ukrywanie, funkcjonalność i przestarzałość. Hybrydowe flagi, które utworzyły serię „Odmienione państwa” (Altered States), analizowały możliwości adaptacji i włączenia w ramach bardziej zsyntetyzowanych struktur narodowości i przynależności. Wystawa miała na celu ponowne, głębsze przemyślenie tożsamości ze szczególnym uwzględnieniem relacji między marginalnym a głównym (mainstreamowym) nurtem społecznym.

W 2016 roku zaproszono mnie do stworzenia wystawy w Centrum Sztuki Nowoczesnej (Centre for Contemporary Art) w Glasgow w ramach skierowanego do osób queer o innym kolorze skóry festiwalu GLITCH²³, który miał się odbyć

²² <http://www.romaniarts.co.uk/daniel-bakers-makeshifting-structures-of-mobility/>

²³ <http://www.cca-glasgow.com/archive/glitch-film-festival-daniel-baker-intermedia-exhibition>

rok później. Organizatorzy festiwalu, grupa Digital Desperadoes, zdecydowali, że moja wystawa odbędzie się w ramach programu filmowego. Według nich stworzone przeze mnie prace będą się dobrze wpisywać w kontekst tego wydarzenia. Poza wieloma istniejącymi już pracami, które chciałem uwzględnić w ramach tej wystawy, zrozumiałem, że nadszedł czas, aby wcielić w życie pomysł flagi, który przyszedł mi do głowy ponad piętnaście lat wcześniej. W ten sposób dzieło pt. *Odmienione państwa: LGBTQ-R („Altered States: LGBTQ-R”)* w końcu zmaterializowało się w postaci wielkoformatowej flagi, powstałej na użytek wystawy oraz w postaci małych pocztówek do szerszego rozpowszechniania, m.in. celem podnoszenia świadomości Romów LGBTQI. Od chwili prezentacji projektu tej flagi, wiele organizacji i osób zaczęło jej używać do oznaczenia swojej przynależności do ruchu związanego ze staraniami o równość i równouprawnienie Romów LGBTQI. W ten sposób sztuka wypełniła jedną z wielu swoich funkcji – stała się mianowicie instrumentem aktywizmu politycznego i promowania widzialności kulturowej – a właśnie dążenie do tego było impulsem do moich pierwotnych badań nad „The Queer Gypsy”.

LITERATURA

- AHMED S., *She'll Wake Up One of These Days and Find She's Turned into a Nigger: Passing Through Hybridity*, [w:] *Performativity and Belonging*, (red.) BELL V., Sage Publication, Londyn 1999.
- ANTHIAS F., *Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity*, „Sociology”, t. 32, nr 3.
- BALKA CH., ROSE A., *Twice Blessed: on being Lesbian or Gay and Jewish*, Beacon Press, Boston, 4:1989.
- BUTLER J., *Bodies that Matter*, Routledge, Londyn 1993, s. 105.
- CORRADI L., *Gypsy Feminism: Intersectional Politics, Alliances, Gender and Queer Activism*, Routledge, Londyn 2017.
- FRASER A., *The Gypsies*, Blackwell, Oxford 1992.
- KURTIĆ V., *Džuvljarke – Roma Lesbian Existence*, Ženski Prostor, Niš 2014.
- FOUCAULT M., *The History of Sexuality*, Vol. 1: *An Introduction* Allen Lane, Londyn 1979.
- GILROY P., *Diaspora and the detours of identity*, [w:] *Identity and Difference*, (red.) WOODWARD K., Sage, Londyn 1997.
- GILROY P., *Between camps: race and culture in postmodernity. An inaugural lecture*, „Economy and Society”, t. 28, nr 2:1999.
- HANCOCK I., *The Struggle for the Control of Identity*, [w:] *Roma Participation Program Reporter* 1(1):11–20 (1998): 3.
- HALL S., *Introduction: Who needs 'Identity'*, [w:] *Questions of Cultural Identity*, (red.) HALL S., GAY du P., Routledge, Londyn 1996.
- MCINTOSH M., *The homosexual role*, „Social Problems”, t. 16:1968.

VAN de PORT M., *Gypsies, Wars & Other Instances of the Wild*, Amsterdam University Press, Amsterdam 1998, s. 205.

WALSH M., *Gypsy Boy*, Hodder and Stoughton, Londyn 2009.

Daniel Baker

THE QUEER GYPSY REVISITED

Discussion of alternate sexualities within Roma communities had been absent from academic discourse at the inception of the study reported below. This paper summarises my primary research findings which resulted from in-depth interviews carried out amongst Gay Roma in the UK in 1998. Questions were asked in order to examine the relationship between sexuality and ethnicity with particular focus on the experience of 'out' Gay Roma people's attempts to reconcile seemingly disparate identities. It was found that the invisibility of Gay people within Gypsy communities parallels the absence of Gypsies within wider society. This concurrency can result in multiple-invisibility for Gay Gypsies, further marginalizing members of an already disenfranchised community. My analysis of detailed interview data establishes narratives that convey what it means for some to be both Roma and Gay. The paper closes with an update on the situation for LGBTQI Roma since the original research was completed.

Keywords: Gypsy, Roma, Traveller, Gay, Queer